

İnsan hüquqlarının müdafiəsi və PSIXİ SAĞLAMLIQ XİDMƏTLƏRİ

İnsan hüquqlarına riayət edilməsinə rəy verən qurumun olmasına baxmayaraq (Ombudsman ofisi), həmin orqan psixi xəstə şəxslərin hüquqlarının qorunması ilə bağlı məsələləri müntəzəm surətdə nəzərdən keçirmir. Belə ki, psixiatriya xəstəxanaları və ümumi təyinatlı xəstəxanaların psixiatriya şöbələrinin heç birində, pasiyentlərin insan hüquqlarının qorunması ilə bağlı ildə azı bir dəfə yerinə yetirilməli olan kənar qurumların baxış keçirməsi və ya yoxlaması aparılmır.

Psixiatriya xəstəxanaları və ümumi təyinatlı xəstəxanaların psixiatriya şöbələri işçiləri pasiyentlərin insan hüquqlarının qorunması mövzusunda, heç olmasa, bir günlük treninq, yığıncaq və ya digər növ məşğələlərdə iştirak etməyiblər. Bununla əlaqədar, son iki il ərzində, qeyri-hökumət və peşə təşkilatları tərəfindən təxminən 40 nəfər xəstəxana işçisinə pasiyentlərin insan hüquqlarının qorunması üzrə treninq keçilmişdir. İlgincələrin, Qeyri-insani və ya Təhqiredici Müalicə və ya Cəzanın Qarşısının Alınması üzrə Avropa Komissiyasının ekspert rəyinə görə, müəyyən psixiatriya müəssisələrində insan hüquqlarının pozulması halları vardır. Psixi sağlamlıq xidmətlərinin təşkilatı ölkədə psixi sağlamlıq sahəsində səlahiyyətli qurum yoxdur. Səhiyyə Nazirliyinin baş psixiatr vəzifəsi, əsasən, məsləhətverici funksiyaya daşıyır. Bu vəzifə üçün fəaliyyət dairəsi Sol-dən qalan normativ sənədlə müəyyən edilir (Sol Səhiyyə Nazirliyinin 1985-ci il tarixli 225 sayılı əmri). Psixiatriya xidmətləri Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən idarə olunur və ərazi-xidmət sahələri prinsipi üzrə təşkil edilmişdir. 50 000-dən 150 000 nəfərə qədər əhaliyə xidmət göstərən hər bir şəhər və ya rayon poliklinikasında psixiatr ştatı vardır. Bu psixiatrlar, həm öz rayonlarının baş həkimləri (poliklinikaların baş həkimləri), həm də xidmət dairəsi 300 000 - 600 000 nəfər əhalini əhatə edən bölgələrarası Psixonevroloji dispanserlərin (PND) tabeliyində fəaliyyət göstərirlər (PND-lərə onlar hesabatlarını təqdim edirlər). Ambulator psixiatriya müəssisələri ölkədə 11 ambulator psixiatriya müəssisəsi (PND) mövcuddur, onlardan biri (9%) yalnız uşaq və yeniyetmələr üçün nəzərdə tutulmuşdur. 11 ambulator psixiatriya müəssisəsinin doqquzunda stasionar müalicəsi üçün çarpayılar vardır. Lakin ambulator müəssisələrində olan çarpayılar haqqında məlumatlar "Psixiatriya xəstəxanaları" bölməsində (səh. 15) verilmişdir. Bu müəssisələrdə ümumi əhalinin hər 100 000 nəfəri üçün 1092 pasiyent (1,1%) müalicə olunur. Ambulator psixiatriya müəssisələrində müalicə alan bütün şəxslərin təqribən 25%-ini qadınlar və təxminən, 16%-ini uşaq və yeniyetmələr təşkil edir. Mədəni xüsusiyyətlərlə əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikasında qadınlar tibbi yardım üçün psixiatriya müəssisələrinə kişilərdən qədər tez-tez müraciət etmirlər və onlar daha çox öz ailələri və qohumları tərəfindən dəstək alırlar. Kişilərdən fərqli olaraq, gənc 14 yaşlı qadınlar sosial həyatda - peşə fəaliyyəti və asudə vaxtnı keçirilməsi ilə əlaqədar tədbirlərdə daha az iştirak edirlər. Qadınların kişilərə nisbətən, SN xidmətlərindən istifadə imkanlarının aşağı olmasının digər səbəbi, hərbi xidmətə çağırışla əlaqədar, orduya yararlılığın müəyyən edilməsi məqsədilə kişilərin psixi-

atrik müayinədən keçməsidir. Psixi xəstəlik damğası almaq qorxusu qadınlarda, kişilərdə olduğundan daha yüksəkdir və onların şikayətləri çox zaman ciddi qəbul olunmur. Psixi və davranış pozğunluqları ilə əlaqədar ambulator psixiatriya müəssisələrində müalicə alan şəxslərin ilkin diaqnozu nevroitik, stresslə bağlı olan, somatik formalı xəstəliklər (25%) və şizofreniya, şizofreniyaya bənzər və sayıqlama ilə müşayiət edilən xəstəliklər (19%) olur. Həyata keçirilmiş qiymətləndirmə əsasında, belə fikir söyləmək olar ki, Azərbaycan Respublikasında psixi xəstəliklərin statistik bölgüsü, Avropa ölkələrində olduğundan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir, çünki psixiatrlar tərəfindən zəif və orta ağır əhval-ruhiyyə pozğunluqları diaqnozu əksər hallarda qoyulmur. Qiymətləndirmə aparılmış il ərzində, hər pasiyentin psixiatriya müəssisələri ilə kontaktlarının orta sayı 3,48-ə bərabər olmuşdur. Ambulator müəssisələr tərəfindən həyata keçirilən icma daxilində sonrakı qaçığı və himayə, əsasən, bu müəssisələrin daxilində göstərilir. Qanunvericiliyə əsasən, pasiyentlərin evə yazılması üçün onlardan qabaqcadan razılıq alınması lazımdır. PND-lərdə fəaliyyət göstərən işçilərin nəqliyyatla təmin edilməməsi səbəbindən, pasiyentlərin evlərinə gedişlər məhduddur. PND-lərdə mobil psixiatriya qrupları yoxdur, çünki mobil psixiatriya qrupu Təcili Tibbi Yardım xidmətlərinin bir hissəsidir. Pasiyentlər PND-lərdə hər hansı psixososial yardım almırlar, çünki xidmətlər yalnız psixofarmakoterapiya ilə məhduddadır. Ambulator psixiatriya müəssisələrinin hamısı (100%), hər dərman qrupu üzrə (neyroleptik, antidepressant, əhval-ruhiyyəni tənzimləyən, trankvilizator və antiepileptik dərmanlar), heç olmasa, bir psixotrop preparatla təmin olunmuşdur və bu preparatları, bütün il ərzində, müəssisədə və ya yaxınlıqda yerləşən aptekdə əldə etmək mümkündür. Gündüz stasionarı müəssisələri ölkədə beş "gündüz müalicə şöbəsi" mövcuddur. Onlardan dördü paytaxtda yerləşmişdir: ikisi psixiatriya xəstəxanalarının bir hissəsidir, digər ikisi isə ambulator psixiatriya müəssisələrinin (yaşlılar və uşaqlar üçün PND-lər) tərkibinə daxildir. Mövcud gündüz stasionarı müəssisələrinin biri (20%) uşaqlar və yeniyetmələr üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu şöbələr tam gücü ilə istifadə edilmir və onlarda hər 100 000 nəfər ümumi əhali üçün 24,9 pasiyent müalicə olunur. Gündüz stasionarı müəssisələrinin qadın pasiyentləri haqqında məlumatlar toplanmamışdır. Gündüz stasionarı müəssisələrində müalicə olunan bütün pasiyentlərin 17%-ini uşaq və yeniyetmələr təşkil edir. Ümumi təyinatlı xəstəxanaların psixiatriya şöbələri İctimai Xəstəxanaların stasionar psixiatriya bölmələri ümumi profilli stasionarların "psixosomatik şöbələri" adlanır. Ölkədə cəmi 60 çarpayı tutumu olan (hər 100 000 nəfər əhali üçün 0,71) iki belə şöbə vardır. Ümumi təyinatlı xəstəxanaların psixiatriya şöbələrindəki bu çarpayıların heç biri uşaq və yeniyetmələr üçün nəzərdə tutulmuşdur. Uşaq və yeniyetmələr Ümumi Təyinatlı Xəstəxanaların psixiatriya şöbələrinə qəbul edilmirlər. Ümumi Təyinatlı Xəstəxanaların psixiatriya şöbələrinə qəbul edilmiş pasiyentlərin cinslər üzrə bölgüsü haqqında məlumat yoxdur. Ümumi Təyinatlı Xəstəxanaların psixiatriya şöbələrinə qəbul zamanı qoyulan diaqnozlar, əsasən göstərilən iki diaqnostik qrupa aid olur: şizofreniya, şizoid tipli və sayıqlama ilə müşayiət olunan xəstəliklər (38%) və əhval-ruhiyyə pozğunluqları (7%). Orta hesabla pasiyentlər çıxarış qədər burada 30,8 gün qalırlar. PND-lərdə olduğu kimi, ümumi təyinatlı xəstəxanaların psixiatriya şöbələrində də, aparılan müalicə yalnız farmakoterapiya üzərində qurulmuşdur və psixososial müdaxilələr həyata keçirilmir. Ümumi Təyinatlı Xəstəxanaların psixiatriya şöbələrinin hamısı (100%), hər dərman qrupu üzrə (neyroleptik, antidepressant, əhval-ruhiyyəni tənzimləyən, trankvilizator və antiepileptik dərmanlar) müəssisədə əldə edilməsi mümkün olan, heç olmasa, bir psixotrop preparatla təmin edilmişdir. Ümumi Təyinatlı Xəstəxanalardakı psixiatriya şöbələrindən biri, həmin xəstəxananın əsaslı təmiri ilə əlaqədar olaraq, artıq bir ildən çoxdur ki, məhdud şəkildə fəaliyyət göstərir. Odur ki, bu şöbə üçün toplanmış məlumatlar 2006-cı ilin birinci rübünün statistik göstəricilərini əks etdirir. İcma əsaslı yaşayış müəssisələri ölkədə psixi pozğunluqları olan şəxslər üçün icma əsaslı yaşayış müəssisələrində mövcud deyil. Psixiatriya xəstəxanaları ölkədə ümumi çarpayı sayı 4125 olan (hər 100 000 nəfər əhali üçün 48,9 çarpayı) doqquz Psixiatriya (ruhi) Xəstəxanası (PX) vardır. Bu çarpayı sayına, həmçinin, Ambulator Psixiatriya Müəssisələrində (PND) olan çarpayı miqdarı daxil edilmişdir. Ölkənin ən böyük xəstəxanasının strukturuna Ambulator Psixiatriya Müəssisəsi daxildir. Bundan başqa, yalnız həmin xəstəxanada 50 çarpayılıq uşaq şöbəsi və 50 çarpayılıq yeniyetmə şöbəsi vardır. Beləliklə, psixiatriya xəstəxanalarındakı çarpayıların yalnız 2%-i uşaq və yeniyetmələr üçün ayrılmışdır. Psixiatriya xəstəxanalarındakı çarpayı sayı, son beş il ərzində, 1% artmışdır (bu məlumat rəsmi statistik göstəricilərə əsaslanır və təmirlə əlaqədar olaraq, çarpayı fondunun bir hissəsinin, faktiki olaraq, fəaliyyət göstərmədiyini nəzərdə tutmur). Psixiatriya xəstəxanalarına pasiyentlər, ilk növbədə, şizofreniya, şizoid tipli və sayıqlama ilə müşayiət olunan xəstəliklərlə (36%) əlaqədar qəbul olunurlar. Bundan əlavə, psixiatrik müayinədən keçirilən insanlarda tez-tez şəxsiyyətin formalaşması və davranışla bağlı pozğunluqlar (8%) aşkar edilir. Psixiatriya xəstəxanaları pasiyentlərinin sayı hər 100000 nəfər əhali üçün 107,4-ə bərabərdir. Qiymətləndirilmənin aparıldığı il ərzində, psixiatriya xəstəxanalarında hər pasiyent üçün orta çarpayı-günlərin sayı 64,5

olmuşdur. Mövcud stasionar müəssisələrinin çatışmazlıqlarından biri də psixiatriya xəstəxanalarının qısa və uzunmüddətli müalicə müəssisələri şəklində bölgüsünün aparılmamasıdır. Pasiyentlərin stasionarda qalma müddətinə görə bölünməsi haqqında indiyədək informasiya yoxdur, çünki pasiyentlərin qeydiyyatının mövcud sistemə əsasən, stasionarda qalma müddəti nəzərə alınmır. Xəstəliklərinin ağırlıq dərəcəsi və gedişindən asılı olmayaraq, psixiatriya xəstəxanalarında pasiyentlər oxşar şəraitdə saxlanılırlar. Psixiatriya xəstəxanalarında aparılan müalicə, yalnız farmakoterapiya üzərində qurulmuşdur. Ayrı-ayrı psixiatriya xəstəxanalarında məhdud psixososial reabilitasiya təşəbbüsünün mövcud olmasına baxmayaraq, ümumilikdə, psixososial tədbirlər xəstəxanalarda aparılan müdaxilələrə daxil deyil. Psixiatriya xəstəxanalarının hamısı, hər dərman qrupu üzrə (neyroleptik, antidepressant, əhval-ruhiyyəni tənzimləyən, trankvilizator və antiepileptik dərmanlar) müəssisədə əldə edilməsi mümkün olan, heç olmasa, bir psixotrop preparatla təmin edilmişdir. Dərmanlarla təchizat qeyri-müntəzəm həyata keçirilir, preparatların çeşidi və miqdarı məhduddur. Məhkəmə psixiatriyası və digər müəssisələrdə uzun zaman qalan pasiyentlərin saxlanma müddətinə görə bölgüsü haqqında informasiya əldə etmək mümkün olmamışdır. İnsan hüquqları və ədalət Ümumi Təyinatlı Xəstəxanaların psixiatriya şöbələrinə, həmçinin, psixiatriya xəstəxanalarına məcburi yerləşdirilmə barədə informasiya əldə etmək müm-



Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığın artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

kün deyil, çünki məcburi yerləşdirmə haqqında qanunvericiliyin tətbiqini təmin edən prosedurlar yoxdur və bu cür yerləşdirmələri qeydə almaq üçün statistik formalar mövcud deyil. Bundan başqa, son bir il ərzində, ümumi təyinatlı xəstəxanaların psixiatriya şöbələrində və psixiatriya xəstəxanalarında, heç olmasa, bir dəfə məcburi saxlanmış və ya təcrübə edilmiş pasiyentlər haqqında məlumatların qeydiyyatı aparılmamışdır. Lakin stasionar psixiatriya müəssisələrində belə hallara rast gəlinir. Belə ki, qeyri-qanuni yerləşdirmə və azadlıqdan məhrum etmə, stasionar müəssisələrdə vəzifədən sui-istifadə, müalicənin tamamlanmasından sonra qohumlar tərəfindən pasiyentlərin evə aparılmasından imtina edilməsi kimi məsələlər hələ də mövcuddur. Ən böyük şəhərdə və ya onun ətraf bölgələrində olan psixiatriya müalicəsi çarpayılarının sıxlığı, bütün ölkə üzrə olduğundan, 2,75 dəfə artıqdır. Çarpayıların bu cür paylanması kənd sakinləri üçün istifadə imkanlarını məhduddadır. Digər azlıqların (məsələn, linqvistik, etnik və dini azlıqlar) nümayəndələri üçün psixi sağlamlıq xidmətlərindən istifadə imkanlarında ədalətsizliyə yol verilməsi ilə bağlı ölkədə hər hansı problem mövcud deyil. Ölkədəki psixiatriya xəstəxanaları pis vəziyyətdədir və avadanlıqla çox zəif təchiz olunmuşdur, ona görə də, insanlar arasında bu 17 meylli müşahidə edilir, yalnız ağır və kəskin pozğunluq hallarında bu müəssisələrə müraciət etməyə məcbur olurlar.

Məhkəmə psixiatriyası və digər müəssisələrdə uzun zaman qalan pasiyentlərin saxlanma müddətinə görə bölgüsü haqqında informasiya əldə etmək mümkün olmamışdır. İnsan hüquqları və ədalət Ümumi Təyinatlı Xəstəxanaların psixiatriya şöbələrinə, həmçinin, psixiatriya xəstəxanalarına məcburi yerləşdirilmə barədə informasiya əldə etmək müm-